

TRANSPORT VOSITALARI ISHLAB CHIQRISHDAGI AMORTIZATSIYA XARAJATLARINI QISQARTIRISHDA IQTISODIY SIFAT NAZORATI

Soataliyev Diyorbek Bahodir o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti magistranti.

0009-0006-5649-4558

soataliyevdiyorbek1@gmail.com

Anotatsiya: Butun dunyo miqyosida transport vositalarini iste'molga realizatsiya qilish hajmi 2024-yil, 1-choragiga ko'ra, so'ngi 5 yilda 12,62 mlrd dollardan 15,41 mlrd dollarga, ya'ni 1,22 barobarga oshdi. Jahon Savdo tashkilotiga ko'ra transport vositalari ishlab chiqarish jarayonidagi asosiy xarajalar, amortizatsiyalash (31,8 foiz), marketing(11,73 foiz), raqamli iqtisodiyot (7,33 foiz) kabi yirik ulushdagi, asosan turg'un miqdorlarni o'z ichiga oladi. Masachutches Texnologiyalar Instituti tadqiqotlariga ko'ra transport vositalari realizatsiyasida birgina yuqori amortizatsiya xarajatlarini past iqtisodiy samaradorlikda qo'llash jahon miqyosida tannarxning o'rtacha 1,39 marotaba ko'tarilishida olib kelmoqda. Ushbu maqolada transport vositalari amortizatsiyasi xarajatlarini qisqartirishda iqtisodiy sifat nazorati haqida muhim tadqiqotlar va ularning natijalari, hamda tahlillar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: amortizatsiya xarajatlari, iqtisodiy faoliyat, transport vositalari amortizatsiyasi, amortizatsiya miqdori, moliyaviy rejalashtirish, texnik transformatsiya, sifat nazorati.

Kirish. Amortizatsiya - bu asosan iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar uchun muhim moliyaviy tushuncha bo'lib, uning asosiy maqsadi moddiy aktivlarning qiymatining vaqt o'tishi bilan kamayishini hisobga olishdan iboratdir. Transport vositalari, ayniqsa, uzoq muddatli foydalanishga mo'ljallangan va ko'plab operatsiyalarni amalga oshiradigan texnologik resurslar bo'lib, amortizatsiyaning hisoblanishi va realizatsiyasi jarayoni ko'plab moliyaviy va soliq muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Transport vositalari amortizatsiyasi — bu transport vositalarining vaqt o'tishi, ishlatilishi va eskirishi natijasida qiymatining kamayishini hisobga olish jarayonidir. Transport vositalarining amortizatsiyasi bu vositalarning xizmat muddati davomida yil sayin amalga oshiriladi va bu vaqt davomida vositalarning bozor qiymati tushib boradi. Transport vositalarining amortizatsiyasi, ularning ishlatilishi, eskirish tezligi, xizmat muddati va boshqa omillarga asoslangan holda hisoblanadi. Ularning amortizatsiya miqdori va

davomiyligi kompaniyaning moliyaviy rejalariga ta'sir qiladi, shuningdek, soliq to'lovlari va aktivlar qiymatining pasayishi bilan bog'liq muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Transport vositalarining amortizatsiyasi doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak, chunki bu vositalarning o'z vaqtida ta'mirlanishi va saqlanib qolishi uchun zarur bo'lgan resurslarni ajratishda muhim hisoblanadi. Shuningdek, amortizatsiya transport vositalarining yangi mulk egalari realizatsiya qilinishida ham hisobga olinadi. Realizatsiya jarayonida, bu vositalarning amortizatsiya miqdori sotuvga chiqqan qiymatni hisoblashda asosiy ko'rsatkichlardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi. Michael L. Tushman va Philip Anderson transport vositalari ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar va texnologik jarayonlarni amalga oshirishda sifat nazoratining o'rni haqida keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan. Ularning "**Inson resurslari va texnologiyalar: Innovatsiyalarni amalga oshirish**" nomli tadqiqoti innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirishning samarali usullarini o'rganadi. Ular ishlab chiqarish jarayonlarida yangi texnologiyalarni joriy etish orqali amortizatsiya xarajatlarini qisqartirish mumkinligini ko'rsatdilar. Transport vositalarining samarali ishlab chiqarilishi innovatsiyalar va texnologik o'zgarishlar orqali amalga oshiriladi, bu esa eskirish jarayonini sekinlashtirishga yordam beradi. Bu tadqiqotlarda yangi materiallar va ishlab chiqarish usullarining amortizatsiya xarajatlarini kamaytirishga ta'siri ham ko'rib chiqilgan. Clayton Christensenning "**Innovatsiya va bozorni qayta qurish**" nomli asari transport vositalarini ishlab chiqarishdagi amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishdagi innovatsion yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan. Christensen "ijodiy buzilish" nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, bu nazariya yangi texnologiyalar va mahsulotlarni amalga oshirish orqali eski texnologiyalarni almashtirishni ta'kidlaydi. Uning izlanishlari transport vositalarining ishlab chiqarish jarayonlarida yangi texnologiyalarning joriy etilishi va eski modellarni yangilash amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda samarali bo'lishini ko'rsatadi. Yangi va samarali texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish orqali, transport vositalarining xizmat muddati uzaytiriladi va amortizatsiya miqdori kamayadi. James Womack va Daniel Jones "**Lean ishlab chiqarish**" metodologiyasining asoschilaridan bo'lib, ularning tadqiqotlari transport vositalari ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish borasida katta ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlari va ishlari transport vositalarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, isrofgarchilikni kamaytirish va sifatni boshqarish uchun Lean (yengil) ishlab chiqarish metodologiyasini ishlab chiqishga qaratilgan. Lean ishlab chiqarishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish jarayonlarida ortiqcha

resurslardan foydalanishni kamaytirish va bu orqali amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishdir. Womack va Jonesning yondashuvi ishlab chiqarish jarayonida isrofgarchilikni bartaraf etish, ortiqcha saqlash va transport xarajatlarini kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Hirotaka Takeuchi va Ikujiro Nonaka "**Bilimni boshqarish**" asarida ishlab chiqarish jarayonlarida bilim va tajriba almashinuvi orqali sifatni boshqarish va xarajatlarni kamaytirishning ahamiyatini ko'rsatgan. Ularning yondashuviga ko'ra, tashkilotlar o'z ichki bilim va tajribalarini boshqarish orqali samarali ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishlari mumkin. Transport vositalari ishlab chiqarishida, yangi texnologiyalarni joriy etish va bilimni boshqarish orqali amortizatsiya xarajatlarini qisqartirish mumkin. Takeuchi va Nonakaning ishlari, ayniqsa, korporativ madaniyat va innovatsiyalarni amalga oshirishda bilish boshqaruvining ahamiyatini tushuntiradi. Robert Kaplan va David Nortonning "**Strategik boshqaruv va o'lchovlar tizimi**" (Balanced Scorecard) nomli asari strategik boshqaruv va samaradorlikni oshirish bo'yicha ishlash metodologiyasini ishlab chiqqan. Ularning metodologiyasi tashkilotlar uchun uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlashda, shu jumladan transport vositalari ishlab chiqarishda sifatni boshqarish va xarajatlarni qisqartirishda muhim ahamiyatga ega. Kaplan va Nortonning ishlarida, tashkilotlarning samaradorligini oshirish uchun ko'rsatkichlar tizimi va sifatni boshqarish orqali amortizatsiya xarajatlarini qisqartirish mumkinligi ko'rsatilgan. Amortizatsiyaning kamayishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, shuningdek, raqobatbardoshlikni kuchaytirishga yordam beradi. Gary Hamel va C.K. Prahalad "**Strategik imkoniyatlar**" asarida strategik boshqaruv va resurslarni optimallashtirish orqali kompaniyalar va ishlab chiqarish tizimlarining raqobatbardoshligini qanday oshirishni ko'rsatdilar. Ularning tadqiqotlarida, ishlab chiqarish jarayonlarida resurslarni to'g'ri taqsimlash va texnologiyalarning optimal integratsiyasi amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishga yordam beradi. Transport vositalari ishlab chiqarishda, samarali strategiyalar va resurslardan foydalanish orqali amortizatsiya xarajatlarini kamaytirish mumkin. Hamel va Prahaladning ishlarida strategik resurslarni boshqarish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni ta'minlash mumkinligi ta'kidlanadi. Rafael Ramirez va Angela G. Popova "**Sifatni boshqarish va ishlab chiqarish samaradorligi**" nomli tadqiqotida sifatni boshqarish tizimlari va ishlab chiqarish samaradorligini optimallashtirish orqali amortizatsiya xarajatlarini qanday kamaytirishni o'rganadilar. Ularning izlanishlari, transport vositalari ishlab chiqarishidagi sifatni boshqarish tizimlarini rivojlantirish va samarali boshqarish orqali amortizatsiya xarajatlarini qisqartirish mumkinligini ko'rsatadi. Tadqiqotda ishlab chiqarish

jarayonlarida sifatni boshqarishning zarurati va sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish orqali xarajatlarni kamaytirishning ahamiyati ta'kidlanadi.

Tadqiqot metadalogiyasi. Transport vositalari ishlab chiqarishda amortizatsiya xarajatlari, odatda, ishlab chiqarishning eng muhim qismlaridan biridir. Bu xarajatlar avtomobil sanoati, yuk tashish va boshqa transport tarmoqlarida ishlab chiqarish jarayonida resurslarni tejash, samaradorlikni oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish maqsadida doimiy ravishda boshqarilishi kerak. Amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda sifat nazorati va ishlab chiqarish jarayonlarining samarali boshqarilishi muhim rol o'ynaydi. Iqtisodiy sifat nazorati esa ishlab chiqarishdagi sifatni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va umumiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan yondashuvlar tizimidir. Amortizatsiya xarajatlarini kamaytirish uchun ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishning sifatini oshirish zarur. Shunday qilib, iqtisodiy sifat nazorati bu jarayonni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Iqtisodiy sifat nazorati — bu ishlab chiqarish jarayonlarida sifatni yaxshilash va umumiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan yondashuvlar to'plamidir. Uning asosiy prinsiplari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Jarayonni optimallashtirish:** Jarayonlarni tahlil qilish va samaradorligini oshirish orqali sifatni yaxshilash va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish.

- **Texnologiya va innovatsiyalarni joriy etish:** Yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga qo'llash orqali amortizatsiya xarajatlarini kamaytirish va sifatni yaxshilash.

- **Resurslardan samarali foydalanish:** Ishlab chiqarish jarayonlarida energiya va materiallar kabi resurslarni tejash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish.

- **Xarajatlarni tahlil qilish va boshqarish:** Sifat nazorati asosida xarajatlarni boshqarish va kamaytirish uchun har bir jarayonning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish.

Amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda quyidagi yondashuvlar qo'llanilishi mumkin:

- **Tezkor texnologik yangilanish:** Yangi texnologiyalar va materiallar yordamida eskirgan texnikani almashtirish. Bu, ayniqsa, transport vositalarining dizayni va ishlab chiqarish jarayonlarida samarali bo'ladi.

- **Yuqori samarali ishlab chiqarish usullari:** Lean ishlab chiqarish, Just-In-Time (JIT) tizimlari va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishga yordam beradi.

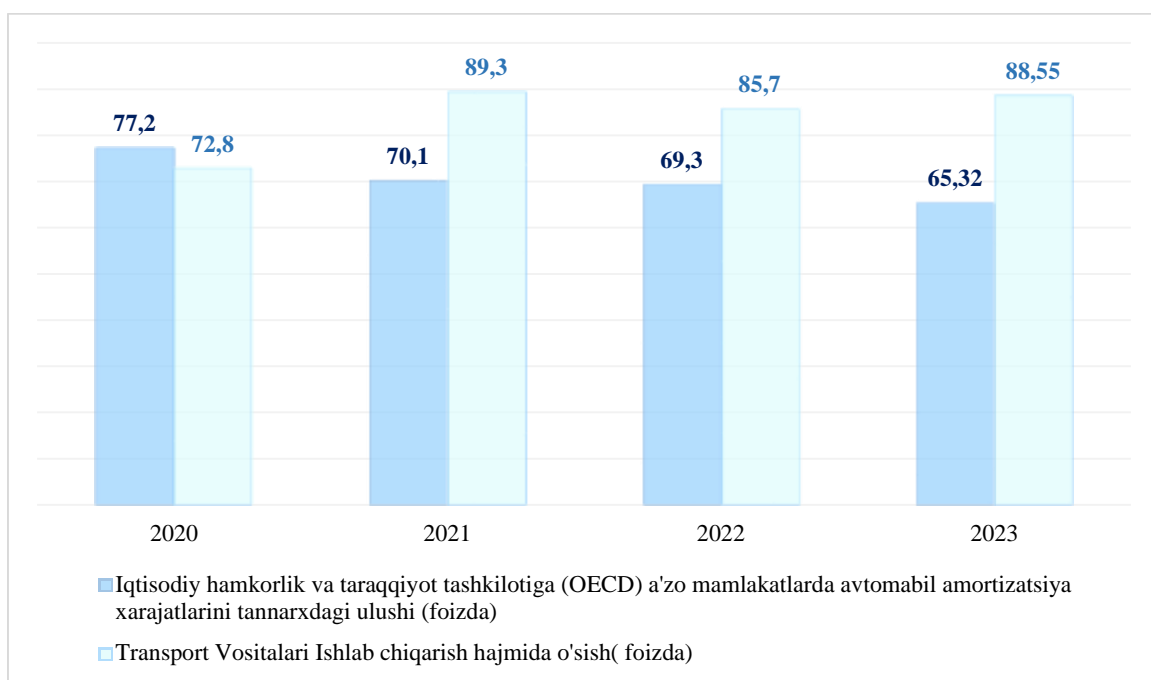
- **Mahsulotning xizmat muddatini uzaytirish:** Mahsulotlarning xizmat muddatini uzaytirish orqali amortizatsiya miqdori kamayadi. Buning uchun transport vositalarining sifatini yaxshilash, ularning ishlash muddatini uzaytirish zarur.
- **Mahsulotni ishlab chiqarish va texnik xizmat ko'rsatishning integratsiyasi:** Mahsulotni ishlab chiqarish va texnik xizmat ko'rsatishni birlashtirish orqali umumiy xarajatlarni kamaytirish va amortizatsiya jarayonini samarali boshqarish mumkin.

Bir qator ilmiy tadqiqotlar transport vositalari ishlab chiqarishida amortizatsiya xarajatlarini qisqartirish uchun sifat nazoratini qanday samarali qo'llashni o'rganishga bag'ishlangan. Yaqin yillarda olib borilgan izlanishlar, ayniqsa, yangi texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish va sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish orqali amortizatsiya xarajatlarini kamaytirish mumkinligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, ishlab chiqarishning har bir bosqichida sifatni boshqarish va nazorat qilishning ahamiyati hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning amortizatsiya xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan samaradorligi ta'kidlangan.

Transport vositalari ishlab chiqarishda amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda iqtisodiy sifat nazorati muhim ahamiyatga ega. Yangi texnologiyalar, innovatsiyalar va sifat nazorati tizimlarining joriy etilishi orqali amortizatsiya xarajatlarini kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va umumiy samaradorlikni oshirish mumkin. Amortizatsiya xarajatlarini qisqartirish orqali ishlab chiqarish tizimining samaradorligi ortadi va raqobatbardoshlik kuchayadi. Shuningdek, ishlab chiqarishdagi sifatni oshirish orqali ishlab chiqarilgan transport vositalarining xizmat muddati uzaytiriladi va ularning qiymatining pasayishi sekinlashadi. Bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Eski avtomobillar unchalik samarali emasligi va texnologik jihatdan eskirganligi sababli, kapital zahiralarning kattaligi yuqori ekologik yuk bilan bog'liq. Ko'pgina rivojlanmagan mamlakatlarda yoshi kattaroq avtomobil zaxiralarining tez o'sishini hisobga olgan holda, rivojlanayotgan mamlakatlarda amortizatsiya ma'lumotlari, amortizatsiya narxlari va ularni belgilovchi omillarni bilish samarali ekologik siyosat uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'rganish natijasida quyidagi natijalarni olish mumkin: (1) Umuman olganda, geometrik amortizatsiya real amortizatsiya stavkalariga yaqin ko'rinadi. (2) Rivojlanayotgan mamlakatlarda amortizatsiya darajasi sanoati rivojlangan mamlakatlarga qaraganda ancha past. (3) Tuzatilgan narxlardan foydalanganda amortizatsiya stavkalari sezilarli darajada oshadi. OECD mamlakatlarida o'rtacha

amortizatsiya 31,11% ni tashkil qilsa, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo mamlakatlarda esa taxminan 15,66 % ko'rsatkich hisobida. Yangi avtomobillar narxidan tashqari, avtomobillarning iqtisodiy hayoti, ayniqsa, real daromadga bog'liq. Uzoq muddatli istiqbolda daromadning 1000 dollarga oshishi Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) mamlakatlarida yillik amortizatsiya stavkasini 2,7 foizga, tashkilot a'zosi bo'lmagan davlatlarda 1,6 foizga oshishi mumkin.

1-rasm. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (OECD) a'zo mamlakatlarda avtomobil amortizatsiya xarajatlarini tannarxdagi ulushi va transport vositalari ishlab chiqarish hajmi statistikasi.

Xulosa. Transport vositalarining ishlab chiqarilishi, ayniqsa avtomobil sanoati, katta miqdordagi kapital va resurslarni talab qiladigan jarayonlardan biridir. Bu jarayonlarning ko'pchiligi ishlab chiqarish texnologiyasi va resurslaridan samarali foydalanishga asoslanadi. Amortizatsiya xarajatlari, transport vositalarining ishlab chiqarilishi davomida uskunalar va inshootlarning eskirishiga bog'liq ravishda doimiy ravishda yuzaga keladigan xarajatlardir. Ushbu xarajatlarning kamaytirilishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki kompaniyaning raqobatbardoshligini mustahkamlashga ham yordam beradi. Amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda iqtisodiy sifat nazorati, ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish va resurslarni tejashning muhim vositalaridan biridir. Iqtisodiy sifat nazorati ishlab chiqarish jarayonlarida sifatni yaxshilash, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va umumiy samaradorlikni oshirishga

qaratilgan yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ularning asosiy maqsadi - sifatni yuqori darajada saqlab qolish va xarajatlarni minimallashtirishdir. Ushbu maqolada transport vositalari ishlab chiqarishida amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda iqtisodiy sifat nazoratining dolzarbligi va uning sohadagi o'rni tahlil qilinadi. Transport vositalari ishlab chiqarishida amortizatsiya xarajatlarini qisqartirishda iqtisodiy sifat nazoratining dolzarbligi bugungi kunda yanada ortmoqda. Sifat nazorati tizimlari orqali jarayonlarni optimallashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish amortizatsiya xarajatlarini kamaytirishning samarali usuliga aylanishi mumkin. Shuningdek, sifat nazoratini joriy etish nafaqat xarajatlarni qisqartirishga, balki transport vositalarining sifatini yaxshilashga ham yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, raqobatbardoshlikni oshiradi va kompaniyalar uchun uzoq muddatli foyda keltiradi.

Foydalailgan adabiyotlar:

1. Hoffman, William H. Jr., et al, South-Western Federal Taxation, chapter 8. 2023 edition 978-1-1331-8955-8, ASIN B00B6F3AWI.
2. Pratt, James W.,; Kulsrud, William N., et al, Federal Taxation, chapter 9. 2023 edition
3. Ismoilov, Muhammadkarim, Siddiqjanov Samandar, and Mirzakamolova Halima. "THE CONCEPT OF CREDIT. HISTORY AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF MONETARY POLICY IN UZBEKISTAN." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 10.2 (2023): 91-93.
4. Жураев, Элёрбек Собиржонович, and Самандар Сохибжон угли Сиддиқов. "АНТИКРИЗИСНЫЕ МЕРЫ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА." Educational Research in Universal Sciences 2.2 (2023): 515-523.
5. Ismoilov, Muhammdkarim, Assatullayeva Shahnozaxon, and Siddiqjanov Samandar. "THE ROLE AND EFFECT OF NATURAL PRODUCT SOUNDS IN BUSINESS ADVERTISING." International Multidisciplinary Journal for Research & Development 10.12 (2023).